

XVIII. ve XIX. YÜZYILLARDA İSPİR'İN İDARİ STATÜSÜ VE BAZI ÖNEMLİ OLAYLAR*

Yrd. Doç. Dr. Şaban BAYRAK**

ÖZ: Erzurum ve çevresi, Osmanlı idaresine girince, daha önce tesis edilmiş Diyarbakır Beylerbeyliği'ne bağlanarak idare edilmiştir. Bu ilk idarî yapılanmada sancak olan İspir daha sonra kurulan Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlı olarak bu statüsünü devam ettirmiştir.

Tanzimat Dönemine kadar sancak olarak yönetilen İspir, yeni yapılanmada önce Erzurum'a bağlı nahiye, sonra Bayburt Sancağına bağlı kaza, daha sonra Erzincan sancağına bağlı kaza ve nihayet Erzurum'a bağlı kaza ve ilçe olarak yönetilmiştir.

XVIII. ve XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde idarî ve sosyal kargaşanın arttığı bir dönemdir. Ülke genelinde olduğu gibi İspir'de de asayişin bozulduğu, bazı resmî görevlilerin halka zulüm ettiği, özellikle Karadeniz Bölgesi'nde türeyen eşkıyaların İspir'e gelip olaylara sebep olduğu görülmür.

Yine XIX. yüzyılda, İspir'de halkı etkileyen tabii afetler, yangınlar, salgın hastalıklar da meydana gelmiştir.

Telgraf hattının İspir'e gelmesi, hükümet konağının yapılması, posta idaresinin kurulması da bu dönemde yaşanan diğer önemli gelişmelerdendir.

Anahtar Kelimeler: İspir, idare, sancak, kaza, eşkıyalık, zulüm.

Administrative Status of Ispir and Some Important Events in XVIIIth and XIXth Century

ABSTRACT: After falling under the control of Ottomans, Erzurum and its surroundings were conjoined to Grand Seigniorship of Diyarbakir, which had been established before, and were administrated by that seigniorship. In this administrative forming, Ispir was a sanjak and it sustained this status under the seigniorship of Erzurum, which came into being later. Ispir, which had been administrated as sanjak until Tanzimat

* İspir-Pazaryolu Tarih, Kültür ve Ekonomi Sempozyumu'na (26-28 Haziran 2008 İspir/Erzurum) sunulan bildirinin genişletilerek makale hâline getirilmiş şeklidir.

** Niğde Üni. Eğt. Fak. Sosyal Bilgiler Öğretimi Böl. sbayrak@nigde.edu.tr

Era, was governed as township of Erzurum, as borough of Bayburt, Erzincan and Erzurum, respectively, in the new governmental forming.

XVIII. and XIX. centuries were periods when administrative and social disorders increased in Ottoman State. It is seen that public security deteriorated, some officials persecuted the public, rebels emerging in the Black Sea Region came and provoked incidents. A lot of natural calamities, fires, epidemics that affected the public of Ispir occurred during the XIX. century.

The building the government house, the arrival of telegraph in Ispir, the establishment of the National Postal Service were among significant developments of the era.

Key Words: Ispir, administration, sanjak, borough, banditry, persecution.

GİRİŞ:

XVI. yüzyılın başlarında Ispir çevresinin, Akkoyunlu Devleti'nin hâkimiyetinin sona ermesi üzerine, Atabek Mirza-Çabuk'un eline geçtiğini biliyoruz. Şehzade Yavuz'un, Trabzon Sancakbeyi iken, Safevîlere karşı sefer düzenleyip Bayburt ve Erzincan'ı aldığı ve 1508 yılında tertip ettiği Kutayıs Seferi'nde büyük yardımlarını gördüğü Atabek Mirza-Çabuk'un tabiiyet şartıyla Ispir'e hâkim olmasına müsaade ettiği anlaşılıyor.

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Seferi'nden dönerken, 15 Eylül 1514 tarihinde Tebriz'den ayrılmadan birkaç gün önce, Atabek Mirza-Çabuk'a mektup göndererek ordunun erzak sıkıntısı çektiğini, erzak göndermesini bildirir. Bu isteği yerine getirmekte ağır davranan Atabek, Osmanlı Ordusu'nun Göle üzerinden memleketine yöneldiğini haber alınca, istenilen erzakı göndermenin yanı sıra Ispir Kalesi'ni teslim ederek bağışlanmasını sağlamıştır.

1514 Çaldıran Seferi sonunda Erzurum'la birlikte Osmanlı İdaresine giren Ispir, sancak olarak teşkilatlandırılıp, Trabzon Alaybeyi Bayrakluoğlu Sancakbeyi olmuştur. 4 Kasım 1515 tarihinde müstakil sancak olan Ispir, aynı tarihte yeni kurulan Diyarbakır Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır.

Kısa bir süreliğine yeni kurulan Erzincan Beylerbeyliği'ne bağlı kalan Ispir'in, 1520 yılında Erzincan Vilayeti'nin kaldırılmasıyla Rum (Sivas) Eyaleti'ne ilhak edildiğini görüyoruz.

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1535 yılındaki İran seferi sırasında şenlendirilen Erzurum, aynı zamanda eyalet merkezi yapılarak Ispir'le birlikte birçok sancak Erzurum eyaletine bağlanmış, böylece bölgede

uzun süre devam edecek olan idarî istikrar sağlanmıştır (Kırzioğlu 1992; Çağlayan 1981; Yinanç 1993; Baykara 1988).

XVIII. ve XIX. Yüzyılda İspir'in İdarî Durumu

XVI. ve XVII. yüzyılda klasik sancak yönetiminin uygulandığı İspir Sancağı'nın yönetimi XVIII. yüzyıla gelindiğinde önemli bir değişikliğe uğrar. 31 Mayıs 1737 tarihine kadar sancak yöneticileri mirî mukataa tasarruf etmektedir. Bu tarihten sonra ise malikâne sistemine dâhil olmuştur (Kılıç 1997: 64-65).

Malikâne sistemi, iltizamın getirdiği sakıncaları ortadan kaldırmak için ihdas edilmiştir. Ancak malikâne sahiplerinin bizzat malikânenin bulunduğu yere gidip, işletmenin daha fazla kâr elde etmesi için üretimin artırılmasına çalışacağı yerde, kendileri de vergilerin toplanma işini mültezimlere devretmişlerdir. Böylelikle kademeli bir iltizam usulü ortaya çıkmıştır. Vergilerin toplanmasına aracı olan kişiler umumiyetle mahallin ileri gelen, zengin kimseleri olmaktadır. Zamanla zenginleşen ve nüfuzu artan bu kişiler, malikânelere sahip olmaya başlamış ve âyânlık iddiasıyla ortaya çıkmışlardır (Kılıç 1997: 35; Özkaya 1994: 109-110).

Bu süreç İspir'de de yaşanacak, varlıklı yerli aileler, mültezimlik, voyvodalık, kaza müdürlüğü gibi görevleri ele geçirmek için mücadeleye girişecek, birbirlerini ortadan kaldırmaktan, eşkıya ile işbirliği yapmaktan geri durmayacaklardır. Bu konu ileride ayrıntısıyla örnekleriyle ele alınacaktır.

1737 yılından itibaren Malikâne sistemine dâhil olan İspir Malikânesi'nin yarım hissesini elli bin kuruş peşin ücretle yöneten Nuribeyzade Osman Bey, 1790 yılında ölünce, malikânenin yarı hissesi ihaleye çıkarılır. Osman Bey'in oğlu Mustafa Naim Bey, iki bin elli kuruş zamlı babasının hissesine talip olduğunu bildirir. İhalede daha fazla teklif eden çıkmazsa, kanun üzere öncelikte evlada ait olduğundan teklif edilen fiyat üzerinden Naim Bey'e verilmesinin uygun olduğuna dair hattı hümayun gönderilmiştir (Fon Kod: Hat. Dos No:183, Güm No: 8449, 29 Z 1204). Bu belgeden anlaşılıyor ki İspir malikânesi yüz bin kuruş değerindedir.

XIX. yüzyılın başlarında, Anadolu'da devam eden klasik eyalet ve sancak esaslı idarî taksimat devam etmektedir. Bu dönemde İspir, Erzurum Eyaleti'nin 14 sancağından birisidir (Baykara 1988:116-117).

3 Kasım 1839 tarihinde başlayan Tanzimat Döneminde, önemli reformlar yapılmış, idarî sistemde köklü değişikliklere gidilmiştir (Oğuz 1986: 17). Bu düzenlemeler sırasında İspir'in nahiyeye dönüştürüldüğünü görüyoruz. 1840 yılında merkeze gönderilen bir şikâyette İspir'den Erzu-

rum merkez sancağına bağlı bir nahiye olarak bahsedilmektedir (Fon Kod: C.E.V. Dos No: 558. Göm No: 28172).

Nitekim 1850 yılı devlet salnamelerinde Erzurum Eyaleti'nin beş sancaktan oluştuğu, İspir'e sancak olarak yer verilmediği görülür (Baykara 1988:127,128). Ancak 1854-1855 yıllarında nahiye statüsünde olsa da, Erzurum Vilayeti Merkez Sancağına bağlı kaza muamelesi görecik yönetilmekteydi (Şaşmaz 2007:112). Çünkü bu tarihlerde gönderilen hükümlerin çoğunda İspir'den Erzurum Merkez Sancağına bağlı kaza olarak bahsedilmektedir (Fon Kod: A: MKT, Dos No: 143, Göm No: 100, 15-8-1848; Fon Kod: A:MKT, Dos No:83, Göm No:84, 21-7-1853).

İspir'in nahiye statüsünde olmasına rağmen, 1852 yılında Kaza Müdürü Ragıp Bey tarafından yönetiliyor olması da kaza muamelesi görüğünü açıklamaktadır (Fon Kod: A-MKT. MVL, Dos. No: 58, Göm. No: 15 22-11-1852).

1880 yılına kadar Erzurum merkez sancağına bağlı kaza olan İspir, bu tarihte sancak yapılan Bayburt'a bağlanmıştır (Şaşmaz 2007: 112).

İdarî taksimatın sık sık değıştiğı bu dönemde, genellikle ulaşım ve güvenliğin dikkate alındığı göz önünde bulundurulursa, İspir'in Bayburt'a bağlanması, tek şose yol ile ulaşım imkânı olan İspir-Bayburt yolunun varlığıyla açıklanabilir.

Dâhiliye Nezareti tarafından 1886 senesi Şubat ayı ortalarında Bayburt'un kaza yapılmasına karar verilir. Bu karar üzerine Bayburt'tan ayrılan Kelkit ve Şiran kazalarının Gümüşhane'ye, İspir ve Bayburt kazalarının da Erzincan'a ilhakı uygun görülür. Ancak bu karar 1888 yılına kadar uygulanmamış, gereğinin yapılması için, mahallî yöneticiler, 27.8.1888 tarihli bir emirle uyarılmışlardır (Fon Kod: DH-MKT, Dos. No: 1490, Göm No: 4).

İspir ve Bayburt'un Erzincan'a bağlanması kararı, belki de hiç uygulanmadan altı ay sonra 22.8.1888 tarihli bir emirle, İspir ve Bayburt kazalarının Erzurum merkez sancağına ilhakı ve idaresi bildirilmiştir (Fon Kod: DH-MKT, Dos. No: 1534, Göm No: 93).

1892-1898 yılları itibariyle 143 köyü olan İspir Kazası'nın merkezi ve büyük olan 13 yerleşim yerinin nahiyeye dönüştürüldüğünü, fakat bu nahiyelerin hiçbir zaman teşkilatlandırılmadığını görüyoruz. Uzun süre sadece Kırık ve Norgah teşkilatlı nahiye olarak yönetilmiştir. 1899-1900 yıllarında İspir Kazası'nın köy sayısı azalarak 115 köye inmiştir. 1900-1909 yıllarında köy sayısında bir artış gerçekleşerek 134 köye ulaşmıştır (Şaşmaz 2007: 112).

İspir Kazası'nın zaman içinde köy sayısı ve sınırları değışse de, Erzurum vilayetine tabi kaza-ilçe statüsü aynı kalmıştır.

İspir'de Mahallî Yöneticiler, Âyân, Eşraf ve Müttegallibenin Sebep Olduğu Bazı Önemli Olaylar

Yukarıda da işaret edildiği üzere, gerek mirî gelirlerin mültezime verilmesi, gerekse 31 Mayıs 1737 tarihinde İspir Sancağı'nın mirî gelirlerinin malikâne usulüne göre işletilmeye başlanması, ülkenin genelinde olduğu gibi İspir'de de bazı halk hareketlerinin, kanunsuz işlerin yaşanmasında etkili olmuştur.

Vergileri toplama işini, ihaleyle, peşin para ödeyerek, ömür boyu şartıyla alan malikâne sahibi, bizzat mahaline gidip işletmeyi yönetmek yerine, işine gücüne devam edip, vergilerin tahsilini, yerliden nüfuzlu insanlar aracılığıyla yapmaktaydılar. Mültezimlik, voyvodalık gibi görevleri ele geçirmek, eşraf zümresinin zenginlik ve nüfuzlarını artırdığı için büyük bir rekabet ve kargaşaya da sebep olmaktadır (Bayrak 1998).

Bu hususta İspir'de görülen ilk olay 1784 yılında yaşanmıştır. 1780-1781 yıllarına mahsuben İspir Malikâne mukataası uhdesinde olan Mahmut Ağa, kazadaki evinde iken rakibi İspir Kazası sakinlerinden Sabit Ağa, adamlarıyla Mahmut Ağa'yı öldürmek kastıyla Mahmut Ağa'nın evini basarlar. Ancak muvaffak olamazlar ve Mahmut Ağa kaçmayı başarır. Boşalan İspir Kazası Voyvodalığı, Erzurum Valisi İzzet Mehmet Paşa tarafından Sabit Ağa'ya ihale edilir.

Voyvoda olan Sabit Ağa, Mahmut Ağa'nın peşine düşer ve İstanbul'a gitmek üzere olduğunu öğrenince yol üzerindeki Kilis Köyü'nde, Mahmut Ağa'ya yetişerek üzerine saldırır. Mahmut Ağa ve birkaç adamı tüfek kurşunuyla vurularak öldürülürler. Eşyaları yağmalanmış ve yanlarında bulunan beş bin kuruş mâl-ı mirî ile bin kuruş harcırah'a el konulmuştur.

Mahmut Ağa'nın oğlu İbrahim ve çok sayıda şahit, mahkemeye gelerek bir mahzarla durumu İstanbul'a yazarlar ve Sabit Ağa'nın yargılanıp cezalandırılmasını, Hişen Köyü'nde "kale misüllü bina inşa ve tahzin eylediği hanesi dahi hedm ettirilmek üzere" Erzurum valisine bir emr-i âli gönderilmesini talep ederler.

İspir Kadısı'nın gönderdiği ilanda voyvoda olan Sabit Ağa'nın halka zulmetmekten geri durmadığı bildirilir, Bunun üzerine hatt-ı hümayunla muaf olmalarına rağmen zahire baha tahsili bahanesiyle on bin kuruş salyane tevzi edince halk ödemekte imtina eder. Sabit Ağa, Erzurum Valisi İzzet Paşa'nın toplanacak salyanenin dokuz bin kuruşunu vermeyi vaat ederek desteğini almış ve mezkûr parayı toplamak üzere, Delil ve

Tüfekçibaşları'nı iki bin kadar süvari ve piyade adamla mübaşir tayin edip, Çörmeli Ova Orta Kol ve Barhar nahiyelerine göndererek salyane hisselerini cebren tahsil, birkaç köyün emval ve eşyalarını fuzulî el koyarlar. Bu fenalıklardan başka Laz Mahmut'u otuz kırk kadar suçsuz insanla birlikte öldürmüş, fazladan yirmi bin kuruş dahi fukaradan cebren tahsil etmişlerdir.

Ocak Turnacıbaşı olup Erzurum'da ikamet eden, Hişenli eski Yeniçeri Ağası Numan Ağa'nın oğlu, babasından kalan çiftlik ve mesken vesilesiyle Hişen Köyü'ne gider, bu vesileyle olaylardan haberdar olan Numan Ağazade tarafından da yaşanan olaylar ayrıca inha edilmiştir. Bu gelişmeler üzerine durumun araştırılması ve faillerin cezalandırılmaları için ferman gönderilmiştir (Fon Kod: C.DH, Dos. No: 302, Göm No: 15065, 10-5-1784).

1793 yılında Derebeylik iddiasında olan Rizeli Ekşioğlu Ali'nin çok sayıda silahlı adamıyla gelip İspir Kaza merkezini istila etmesi üzerine büyük bir kargaşa yaşanır. Canını, malını kurtarmak isteyen kaza ileri gelenleri ve fukaradan birçok insan civar kazalara ve Erzurum'a sığınır- lar. Vatanlarını terke mecbur kalırlar. İspir halkının mahzarı ve Erzurum Kadısı Ahmet'in ilamıyla durum merkeze bildirilir.

Gönderilen mahzardaki: "Birkaç senden beri İspir Kazası'nı istila eden Rizeli Ekşioğlu Ali nam şakı" ifadesi yaşanan olayların vahametini ortaya koymaktadır. Meselenin suhuletle halledilmesi için denenen bütün yollar fayda etmemiş, her geçen gün zulmü ve teaddisini arttırdığı, kuvvet kullanarak fitne söndürülmezse, gelecek yıl Bayburt ve Tortum'un dahi istila edilmesi ihtimali olduğundan söz edilmektedir (Fon Kod: C.DH, Dos No: 332, Göm No: 16570, 8-7-1793; Fon Kod: C.DH, Dos No: 333, Göm No: 16604, 26-7-1793).

Konuyla ilgili Erzurum Valisi Ahmet Paşa'nın tahrirâtı ve kadının ilamı üzerine, İspir karyelerinden Cenker'de oturan, kendi köyünde birkaç fukaraya türlü zulüm eden, İspir'i istila eden Ekşioğlu Ali'nin üzerine gidilmesi ve cezalandırılması için ferman gönderilmiştir (Fon Kod: C.213, Dos No: 72, Göm No: 3553, 7-8-1793). Şikâyetlerin bitmiş olması, bir şekilde mezkûrun izale edildiğini gösteriyor.

Mahallî görevlilerin usulsüz vergi talebiyle Hıristiyan reayayı da rahatsız ettiklerine dair şikâyetlere de rastlıyoruz. 1795 yılında Nişonut Köyü sınırında bulunan Surb Ohannes diye bilinen manastırda sakin reaya arzuhal göndererek, cizyelerini verdikleri hâlde ziyade talebiyle rencide edildiklerini bu tür haksızlıkların giderilmesini talep ederler (Fon Kod: C.ML, Dos No: 20, Göm No: 908, 4-4-1795).

İspir'de bir başka kargaşa da, İspir Voyvodası Memioğlu Hüseyin'in zulmü ve şekaveti üzerine yakalanması ve idamı için asker sevk edilmesiyle yaşanır. Gönderilen kuvvetler karşısında tutunamayınca Memioğlu Hüseyin kazayı terk eder, fakat İspir ve Erzurum çevresinde eşkıyalığa devam ederek, izalesi için hakkında defaeten hüküm gönderilmesine sebep olur. Memioğlu Hüseyin'in İspir'e ayak bastırılmaması, nerede bulunursa idam ve izalesi için ferman olmasına rağmen Memioğlu Hüseyin bir türlü yakalanamaz. Bu sırada Memioğlu Hüseyin İspir'e tekrar saldırır, fakat halkın ve kazada bulunan delilbaşı ve tüfekçilerin müdafaası sayesinde Kaza'ya giremez ve fırara mecbur olur. Kaçarak Gümüşhane'nin Eşhanuz Köyü'ne yerleşir. Durum haber alınca Bayburt'ta bulunan Paşazade Sadullah Bey ve civardaki yetkililere emirler gönderilir. Sadullah Bey bölgeyi iyi bildiği için Of Kazası'ndan Hozunoğlu Hüseyin Bey'den yardım ister. Otuz kadar tüfekli adamıyla birlikte Memioğlu Hüseyin'i kuşatan Hüseyin Bey, şakiyi teslim olmaya mecbur eder ve yakalar yakalamaz kafasını keserek bir tatarla İstanbul'a gönderir.

1801 yılında şaki Memioğlu Hüseyin'in ortadan kaldırılması büyük bir sevinçle karşılanmış ve Hüseyin Bey, kapıcıbaşılık rütbesiyle taltif edilmiştir (Fon Kod: HAT, Dos No: 81, Göm No: 3361, 19-11-1801).

İspir'in yerlisi olup voyvodalık makamını elde eden ailelerden biri de Nuhogulları'dır. İspir Kazası Voyvodası olan Nuhzade Salih Ağa hakkındaki bazı iddialar ve suçlar üzerine Erzurum Valisi Hafız Ali Paşa'nın talebiyle Salih Ağa'nın Sinop Kalesi'nde hapis olmasına karar verilir. Salih Ağa yakalanarak Erzurum'a getirilir. Bu sırada Erzurum valisi değişince yeni vali Hasret Paşa, ailesinin perişan, kaza halkının kendisinden memnun olduğu gerekçesiyle Salih Ağa'nın affına iltimas eder. Bu gelişme üzerine 7-10-1820 tarihinde Salih Ağa'nın affına dair ferman gönderilmiştir (Fon Kod: HAT, Dos No: 1326, Göm No: 51722, 7-10-1820).

Affedilip kurtulmayı başaran Nuhzade Salih Ağa, tekrar İspir voyvodalığını ele geçirmek için 1826 yılında büyük bir fesat ve karışıklığa sebep olur. İspir Kazası'nın ayanı ve voyvodası olup halk tarafından çok sevilen Koçanzade Mehmet'i ortadan kaldırıp voyvoda olmak isteyen Salih Ağa, Koçanzade Mehmet misafir olduğu karyede uykuda iken adamlarına evin bacasından ocak ateşine külliyetli barut döktürerek on bir adamıyla birlikte Koçanzade Mehmet'i yakarak öldürtür. Korku ve endişeleri artan halkın mahkemeye giderek mezburların zulmünden kurtarılmaları için mahzar gönderip, yardım istemesi üzerine buyrulduyla mübaşir tayin olunur.

Mübaşir kazaya geldiğinde Salih Ağa ve adamlarını itaate davet eder. Kardeşi teslim olur, diğerleri de itaat edeceklerini bildirirler. Bu

sırada bilinmeyen bir sebeple Salih Ağa ve adamları tanıdıkları ve müttetikleri olan Rizeli, meşhur eşkiyadan Memioğlu'nu çok sayıda adamıyla yanlarına alıp, konaklarına kapanarak mübaşire mukavemete hazırlanıp isyan ederler.

Mübaşir bir top ve takviye asker temin ettikten sonra kale ve konaklarını yakıp yıkarak, Memioğlu ve bazı adamları ele geçirilir. Nuhoglu Salih Ağa ve yakınları kurtulmayı başararak firar ederler. Memioğlu ve adamları idam edilir.

Nuhogulları'nın Trabzon tarafına gitmiş olabileceğinden bahsedilen hükümde, nerede bulunursa yakalanıp idam edilmeleri ve “neslinden kimsenin İspir Kazası'nda iskân olunmaması babında” kesin emir dikkat çekmektedir (Fon Kod: C.ZB, Dos No: 53, Göm No: 2643, 2-10-1826)¹. Sultan II. Mahmut'a ait bu fermandaki üslûp ve tavizsiz tutum, padişahın ülke genelinde âyân, eşraf ve mütegalibeye karşı yürüttüğü büyük mücadelenin dikkat çekici bir örneğini oluşturmaktadır.

Yaşanan olayların sonucu hakkında, Nuhogullarından olup 1861 yılında İspir Kaza Müdürü olan Esat Ağa hakkındaki bir şikâyet mahzarında önemli bilgiler vardır.

Nuhogulları'nın isyanının Erzurum Valisi Hacı Kamil Paşa zamanında yaşandığı ve Paşa tarafından tedip edildiği, firâriilerin arasında Esat Ağa'nın da bulunduğu ve 1846 yılına kadar İspir'e dönemedikleri, nihayet aynı sene bir yolunu bulup affedilerek kazaya gelip yerleştiklerini öğreniyoruz.

İspir'e yerleşen Esat Ağa konak yaptırmaya başladığı; iddialar doğrusya fukarayı on senedir meccanen çalıştırdığı; nihayet 1853 yılında Kaza Müdürü olmayı başardığı ifade edilmektedir. Yine iddialar arasında, bir iki bin kese akçe zimmetine geçirerek, aşar, rüsumat, ondalık, irat ve ağnamın tamamını kendisi iltizam edip, halka zulmetmekte olduğu, üçer beşer bin kuruş alarak kimilerinin askerliğini gizlediği, bakayayı koruduğundan bahsedilmektedir. Durum Erzurum'a şikâyet edildiğinde, vilayet meclisinde adamları olduğundan, Vali Hayrettin Paşa tarafından ifadesi alınıp suçsuz bulunarak, şikâyetlerin gereği yine kendisine havale edil-

¹ Konuyla ilgili Kaza halkının 6-11-1826 tarihli mahzarında olaylara dair bazı farklı bilgilere yer verilmiştir. Özet olarak: Kazamız mütemekkinlerinden Nuhogulları yirmi seneden beri kazamızı ellerine alıp bir takım eşkiyayı başlarına toplayıp ahaliye yapmadıkları zulüm kalmamı, suçsuz insanları katletmişlerdir. Salih Ağa, Ömer Ağa, Ahmet Ağa, Boz Ağa ittifakla eski hanedandan Salaçorluzade Ali Ağa'yı, Naib Ömer Efendi'yi ve yirmi kadar adamı sebepsiz ve haksız yere öldürmüşler, iki yüz kadar akarı, tapulu mallarımızı yağma gibi hadsiz zulüm gerçekleştirmişlerdir. Bu sene Koçanzade Mehmet Ağa'yı Norgah'ta yakarak öldürmüşlerdir. Allah aşkına bunların şer ve zulmünden fukarayı kurtarın. (Fon Kod: HAT, Dos No: 770, Göm No: 36176/K 5-R-1242, 6-11-1826).

miş, o da şikâyetçilerin bir kısmını kazada bir kısmını da Erzurum'da hapse koydurmuştur.

Kaza halkı adına vekâleten Şeyh Mehmet Efendi'nin gönderdiği mahzar üzerine, 11-8-1861 tarihli hükümde, Erzurum Valisi'ne gereğinin yapılması bildirilmiştir (Fon Kod: A-MKT. UM Dos No: 490 Göm No: 65, 11-8-1861).

Kaza halkının ve kazanın ileri gelenlerinin düşmanlığını kazanan Esat Ağa, Şeyhoğlu Mehmet Ağa'nın öncülüğünde tertip edilen bir cemiyet tarafından konağı basılarak, vaki şikâyetten bir ay sonra öldürülmüştür.

Hadise şöyle gelişmiştir: İspir Kazası Müdürü Esat (Nuhzade) Ağa ile aralarında rekabet ve eski düşmanlık bulunan kaza ileri gelenlerinden Şeyh oğlu Mehmet Ağa, Koçanoğlu Hasan, Şerif ve Osman Ağalar, Şeyhoğlu'nun damadı Mehmet Bey, Milo Esat ve Tulu Osman anlaşarak bir cemiyet oluştururlar. Dostlar ve müttelikleri meşhur eşkıyadan olup Gümüşhane Kazası'nda, Kân Köyü'nde oturan Memioğlu İbrahim ile yine aynı kazanın Çakmak Köyü'nde oturan Kör Ömer Ağa iki yüz elli kadar silahlı adamıyla İspir'e gelerek oluşan cemiyete katılmışlardır. Yaşanan çatışmada Esat Ağa'nın konağı yakılarak, kendisi de öldürülmüştür.

Cereyan eden olaylar üzerine Kaza'ya nizam vermek üzere Erzurum Valisi İspir'e gelir. Rize ve civar kazalara nefir-i am' askeri toplayarak İspir'e gelmeleri hususunda hükümler gönderilir. Lakin Şeyhoğlu ve yakınlarının Paşa'ya sığınıp af dilemeleri üzerine, her iki taraf da mahkemece tutuklanır ve olaylar yatışır. Memioğlu İbrahim ve Kör Ömer Ağa firar etmeyi başarırlar. Bunların yakalanmaları için ayrıca Trabzon Valisi'ne hüküm gönderilmiştir (Fon Kod: A-MKT. UM Dos No: 490 Göm No: 65, 11-8-1861).

Bu hadiseden sonra Nuhoğulları'yla ilgili herhangi bir kayıt ve bilgiye rastlanmıyor. Esat Ağa'nın ölümü ve bu olaylardan sonra yakınlarının da kazayı terk etmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Kaza müdürlüklerinin kaymakamlığa dönüşmesi ve dışarıdan atanması ve merkezî otoritenin güçlenmesi ile XIX. yüzyılın sonlarında örneklerini gördüğümüz olaylarda bir hayli azalma olmuştur.

Salgın Hastalıklar, Tabii Afetler, Yangınlar

1891 yılında İspir'de hayvanlarda veba salgını ortaya çıkar. Durumdan haberdar edilen Sıhhiye Nezareti, gereken bütün tedbirlerin alınması ve baytar komisyonunun alacağı kararların mahalline bildirilmesi

hakkında Erzurum vilayetine bir telgraf emri göndermiştir (Fon Kod: DH-MKT Dos No: 1807, Göm No: 126, 10-2-1891).

Keskim (Yusufeli), İspir ve Tortum'da halkın sağlık durumunu tehdit eden salgın hastalıklardan birisi de frengi olmuştur. 1909 yılında bölgede artış görülen hastalığın önlenmesi için, hekim tayini, ilaç temini ve Tortum, Keskim kazalarında birer hastane inşa edilmesi yoluna gidilmiştir (Fon Kod: DH-MUI, Dos No: 19-1 Göm No: 59, 6-10-1909; Fon Kod: DH-MUI, Dos No: 63, Göm No: 78, 22-4-1910).

1910 yılında İspir'de büyük bir kolera salgını yaşanmıştır. Kolera'nın önlenmesi ve yayılmasının önüne geçmek için alınan tedbirlerden birinin panayırın toplanmasının bir yıl tatil edilmesidir.

Bu belgeden kolera salgınıyla ilgili haberin dışında İspir Panayırına dair önemli bilgiler öğreniyoruz. Öncelikle; "her sene eylül ayının on ikisinde orada küşadı mutadı olan panayıra vilayet-i mütecavireden sekiz - on bin kişinin" toplandığından söz edilmesi mutadı olduğu ifadesi panayırın oldukça eski olduğunu gösterir. Erzurum dışında Sivas ve Trabzon vilayetlerine acilen telgrafla bildirilip, katılacakların haberdar edilip vaz geçirilmeleri talebi, katılımın çok geniş bir coğrafyadan gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Yine sekiz-on bin kişinin katılımı, dönem itibarıyla oldukça büyük bir rakamdır (Fon Kod: DH-İD, Dos No: 51, Göm No: 1, 17-9-1910).

1893 yılında Salaçor (Aksu) Köyü Baş Mahallesinde büyük bir yangın çıkmıştır. Kazayla çıkan yangında can kaybı olmamış, fakat büyük maddî zarar ortaya çıkmıştır. Komisyon raporuna göre kırk hane, bir cami ve bir medrese eşyalarıyla yanmış ve toplam iki yüz doksan beş bin beş yüz kuruş zarar tespit edilmiştir. Erzurum valisine gönderilen cevabî yazıda yangınzedelerle ilgili gerekenin yapılması istenmiştir (Fon Kod: DH-MKT, Dos No: 150, Göm No: 37, 5-10-1893).

1900 yılında şiddetli bir kış yaşanır. Bu sebeple köy haklı yakacaksız kalmış, tedbir olarak ordu için kömür çıkarılan ocakların dışında, diğer yerlerden, halkın kömür çıkarmalarına müsaade edilmesi için, İspir kaymakamı halk adına talepte bulunmuştur (Fon Kod: DH-MKT, Dos No: 2428, Göm No: 23, 14-11-1900).

1914 yılı Temmuz ayı çok yağmurlu geçer. Temmuz ayının 18. günü saat on bir buçukta sekiz milimetre çapında dolu yağmış ve isabet ettiği yerlerde meyvelere zarar vermiştir (Fon Kod: DH-EUM-EMN, Dos No: 81, Göm No: 28).

İspir'de Kadızade Mehmet Efendi Vakfı'na ait bir han 1864 yılında yanarak tahrip olur. Vakfın en önemli akarı olan hanın tamir edilerek icara verilmesine karar verilir. Ancak tamiri için gereken paranın temini

mümkün olmaz. Tek çare olarak tüccardan Halil Efendi'ye senelik bin yedi yüz kırk kuruşa kiraya verilip, birkaç senelik icarı peşin alınıp borçlanarak adı geçen hanın tamiri gerçekleştirilmiştir (Fon Kod: İ-MYL, Dos No: 514, Göm No: 23180).

Telgraf Hattının İspir'e Uzatılması ve Posta Sürücülüğünün İhdası

İspir Kazası'ndan Erzincan'a bir telgraf hattı çekilmesi hususu ilk olarak 1888 yılında gündeme gelmiştir. Telgraf hattı talep eden halk, yapılması hâlinde direklerin nakli ve dikilmesi işini üstleneceklerini de taahhüt etmişlerdir. Ancak Telgraf Posta Nezareti bütçesinde karşılık olmadığı gerekçesiyle bu istek gerçekleşmemiştir (Fon Kod: DH-MKT, Dos No: 1540, Göm No: 18, 7-9-1888).

Telgraf hattının inşası iki yıl sonra tekrar gündeme gelir ve 1891 yılı bütçesine gereken masrafın karşılığının konularak, Kığı'da inşa edilecek telgrafhaneden alınacak hattın Kuzican ve İspir'e uzatılmasına karar verilir (Fon Kod: DH-MKT, Dos No: 1794, Göm No: 106, 23-12-1890). Bu karara rağmen hattın inşası bir türlü başlamaz. 1895 yılına gelindiğinde hattın güzergâhı değiştirilerek, Keskim (Yusufeli) Kazası'nda halkın yardımıyla inşa edilecek telgrafhane aracılığıyla, Tortuma ve İspir'e hattın uzatılması hakkında Şura-i Devlet'çe karar alınır. Kararda adı geçen kazaların sınırda olduğuna dikkat çekilerek, hattın yapılmasının önemli ve hattın yapımına hassasiyet gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir (Fon Kod: DH-MKT, Dos No: 1794, Göm No: 106, 23-12-1890).

Bilindiği üzere 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sonunda, Oltu, Göle, Ardahan Rusların eline düşmüş, İspir ve Tortum sınır kazaları olmuştur.

1895-1896 yıllarında, hattın tamamlanmış olduğunu, 1898 yılında tamirata dair bir başka hükümden anlıyoruz. Bir iki sene içinde hattın tamiratına ihtiyaç duyulmuş, hatta gereken tamiratın müteahhitler tarafından tam yapılmadığı iddiasıyla şikâyete konu olmuştur (Fon Kod: DH-MKT, Dos No: 2110, Göm No: 94, 26-9-1898).

Aynı dönemde yaşanan bir diğer gelişme de muntazam bir posta hizmetinin gerçekleşmesi olmuştur. Uzun zamandır jandarma tarafından taşınan postanın aksamalara sebep olduğu, "ekser ahalişi tüccar" olduğundan, civarında birçok kaza ve vilayetin bulunması yanında, redif taburu binbaşılığı merkezi olduğundan postanın aksamadan işlemesi gerektiği gerekçesiyle, posta sürücülüğünün ihdasına karar verilmiştir (Fon Kod: İ.PT, Dos No: 12, Göm No: 1318/13-02, 28-10-1900). Alınan bu kararlar Telgraf Posta Nezareti, senelik üç bin kuruş bedel ile Bayburt-İspir ara-

sında işletilecek posta sürücülüğünü hizmete sokmuştur (Fon Kod: DH-MKT, Dos No: 2429, Göm No: 127, 20-11-1900).

İspir Hükümet Konağı'nın İnşası

Tanzimat Döneminde vilayet ve kazalarda merkezî otoriteyi temsil edecek ve devlet hizmetlerinin daha sistemli işleyişini temin edecek birer hükümet konağı inşa edilmesi uygulaması yaygınlaşmıştır. Yeniden hükümet konağı inşaatı gerçekleştirilinceye kadar eskiden olduğu gibi kiralık konaklarda hizmet yürütülmeye devam edilmiştir.

İspir'de devlet hizmetleri uzun süredir, Masans Köyü'nden Bakoyan Mıgırdıç adlı birine ait konak yüz yirmi kuruş bedel ile kiralanarak yürütülmektedir. 30.8.1890 tarihli Erzurum Vilayeti'ne ait tahriratta, devlete olan borcu karşılığında adı geçen şahsın konağını hazineye terk ettiği bilgisi yer almaktadır (Fon Kod: DH-MKT, Dos No: 1756, Göm No: 23). Mıgırdıç Ağa, kısa süre sonra sandık emini ve mal müdürü hakkında; kendisini kandırdıkları, okuryazar olmadığından istifade ile hazırladıkları belgeyi imzalayıp konağını elinden aldıklarına dair şikâyetle bulunur. Ağa'nın şikâyeti haklı bulunarak konağın hazineye devri talebi kabul edilmez (Fon Kod: DH-MKT, Dos No: 1801, Göm No: 5, 20-1-1891; Fon Kod: DH-MKT, Dos No: 1801, Göm No: 121).

1899 yılına kadar kullanılan hükümet konağının tamire muhtaç olduğu bildirilir. Ancak yapılan incelemede tamiratın fayda etmeyeceği, yapılacak masrafla yeni inşaat usulüyle bina yapılmasının daha doğru olacağına karar verilir.

İnşaat süresince uygun bir binanın kiralanması için gereken tahsisat ayrılır (Fon Kod: DH.MKT, Dos No: 2179, Göm No: 119, 19-3-1899). Yeniden yapılacak konağın inşaat bedeli olarak beş yüz lira gerekmektedir. Kaza ahali binanın yapılmasında kullanılmak üzere üç yüz yirmi lira yardımda bulunur. Eski hükümet konağı da, seksen liraya belediye binası olarak kullanılmak üzere devredilir. Elde edilen seksen lira da inşaat için harcanır. Halkın büyük yardımı sayesinde bina kısa sürede tamamlanmıştır (Fon Kod: DH.MKT, Dos No: 2386, Göm No: 58, 7-8-1900)².

Hükümet konağının inşaatı süresince Kaymakam Hilmi Bey, halkın yardımından başka, izin almadan para topladığı ve zimmetine para geçirdiği iddiasıyla şikâyet edilir (Fon Kod: DH.MKT, Dos No: 2458, Göm No: 58, 7-3-1901). Müfettiş gönderilerek durum araştırılır (Fon Kod: DH.MKT, Dos No: 2473, Göm No: 38, 16-4-1901).

² İnşaat için kalan paranın vilayet bütçesinden karşılanacağı: Fon Kod: DH.MKT. Dos. No: 2444, Göm. No: 42 (3-1-1901).

1904 yılında hükümet konağının yapıldığı yerin zemini sulak olmasından dolayı bina için tehlike oluşturduğu rapor edilince, yirmi yedi bin kuruş masrafla tamir edilir (Fon Kod: DH.MKT, Dos No: 644, Göm No: 75, 7-5-1904). 1917 yılında acilen tekrar tamirine gerek duyulması, (Fon Kod: DH.MB-HPS, Dos No: 21, Göm No:46, 14-1-1917) binanın yeniden inşa edilmesine rağmen yeterince sağlam yapılmadığını ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet tesisinden itibaren klasik bir sancak olan İspir, Tanzimat Döneminde, kısa bir süre nahiye yapılmış, fakat kaza muamelesi görmüştür. Sonra kaza olarak sırasıyla Erzurum, Bayburt, Erzincan ve nihayet yine Erzurum'a bağlanmıştır.

Kaza yönetiminde, devlet - halk ilişkilerinde, İmparatorluk genelindeki büyük iktisadî, siyasî gelişmelerin yansımalarını görmek mümkündür.

İspir konumu itibariyle yönetim açısından hep ehemmiyetini korumuştur. Halk, kamu hizmetlerinin görülmesinde ve hizmetin İspir'e ulaşmasında büyük fedakârlıklar göstermiştir.

Kaza'da yaşanan felaketlere, devletin gereken duyarlılığı gösterdiği de ayrıca dikkat çekicidir.

KAYNAKÇA

- BAYKARA Tuncer (1988), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara.
- BAYRAK Şaban (1998), *18.Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Eşkıyalık Olayları*, (İnönü Üni. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Doktora Tezi), Malatya.
- ÇAĞLAYAN M. Yılmaz, (1981), *Şu Bizim İspir*, Erzurum.
- Fon Kod: Hat. Dos No: 183, Göm No: 8449 (29 Z 1204).
- Fon Kod: C.EV. Dos No: 558. Göm No: 28172.
- Fon Kod: A:MKT, Dos No: 143, Göm No: 100 (15-8-1848).
- Fon Kod: A:MKT, Dos No: 83, Göm No: 84 (21-7-1853).
- Fon Kod: A-MKT. MVL, Dos. No:58, Göm. No: 15.(22-11-1852).
- Fon Kod: DH-MKT, Dos. No: 1490, Göm No: 4.
- Fon Kod: DH-MKT, Dos. No: 1534, Göm No: 93.
- Fon Kod: C.DH, Dos. No:302, Göm No:15065 (10-5-1784).
- Fon Kod: C.DH, Dos No: 332, Göm No: 16570 (8-7-1793).

- Fon Kod: C.DH, Dos No: 333, Göm No: 16604 (26-7-1793).
- Fon Kod: C.213, Dos No: 72, Göm No: 3553 (7-8-1793).
- Fon Kod: C.ML, Dos No: 20, Göm No: 908 (4-4-1795).
- Fon Kod: HAT, Dos No: 81, Göm No: 3361 (19-11-1801).
- Fon Kod: HAT, Dos No: 1326, Göm No: 51722 (7-10-1820).
- Fon Kod: C.ZB, Dos No: 53, Göm No: 2643 (2-10-1826).
- Fon Kod: HAT, Dos No:770, Göm No: 36176/K 5-R-1242 (6-11-1826).
- Fon Kod: A-MKT. UM Dos No: 490 Göm No: 65 (11-8-1861).
- Fon Kod: A-MKT-UM, Dos No: 500, Göm No: 29 (21-9-1861).
- Fon Kod: DH-MKT Dos No: 1807, Göm No: 126 (10-2-1891).
- Fon Kod: DH-MUI, Dos No: 19-1 Göm No: 59 (6-10-1909).
- Fon Kod: DH-MUI, Dos No: 63, Göm No: 78 (22-4-1910).
- Fon Kod: DH-İD, Dos No: 51, Göm No: 1 (17-9-1910).
- Fon Kod: DH-MKT, Dos No: 150, Göm No: 37 (15-10-1893).
- Fon Kod: DH-MKT, Dos No: 2428, Göm No: 23 (14-11-1900).
- Fon Kod: DH-EUM-EMN, Dos No: 81, Göm No: 28.
- Fon Kod: İ-MYL, Dos No: 514, Göm No: 23180.
- Fon Kod: DH-MKT, Dos No: 1540, Göm No: 18 (7-9-1888).
- Fon Kod: DH-MKT, Dos No: 1794, Göm No: 106 (23-12-1890).
- Fon Kod: İ.PT, Dos No: 5, Göm No:1313/Ca-04 (11-11-1895).
- Fon Kod: DH-MKT, Dos No: 2110, Göm No:94 (26-9-1898).
- Fon Kod: İ.PT, Dos No:12, Göm No: 1318/13-02 (28-10-1900).
- Fon Kod: DH-MKT, Dos No: 2429, Göm No:127 (20-11-1900).
- Fon Kod: DH-MKT, Dos No: 1756, Göm No: 23.
- Fon Kod: DH-MKT, Dos No: 1801, Göm No: 5 (20-1-1891).
- Fon Kod: DH-MKT, Dos No: 1801, Göm No: 121.
- Fon Kod: DH.MKT, Dos No: 2179, Göm No: 119 (19-3-1899).
- Fon Kod: DH.MKT, Dos No: 2386, Göm No: 58.(7-8-1900).
- Fon Kod: DH.MKT. Dos No: 2444, Göm No:42 (3-1-1901).
- Fon Kod: DH.MKT, Dos No: 2458, Göm No: 58 (7-3-1901).
- Fon Kod: DH.MKT, Dos No: 2473, Göm No: 38 (16-4-1901).
- Fon Kod: DH.MKT, Dos No: 644, Göm No:75 (7-5-1904).
- Fon Kod: DH.MB-HPS, Dos No: 21, Göm No: 46 (14-1-1917).

KILIÇ Orhan (1997), *18.Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ.

- KIRZIOĞLU Fahrettin (1992), *Yukarı-Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar*, Ankara.
- OĞUZ Süleyman (1986), *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)*, Ankara.
- ÖZKAYA Yücel (1994), *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara.
- ŞAŞMAZ Musa (2007), *19. ve 20. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimati*, (Yayımlanmamış Kitap), Niğde.
- YINANÇ Mükrimin H. (1993), "Erzurum", *İslam .Ansiklopedi*, C. 4., İstanbul.